DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK LOYIHALARINI QARZ KAPITALI ORQALI MOLIYALASHTIRILISHI

Abdinazarov Samijon Abbos o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Received: 16.08.2025
Revised: 18.08.2025
Accepted: 19.08.2025
Key words:
davlat-xususiy sheriklik, DXSh loyihalari, qarz kapitali, moliyalashtirish, kreditlash, investitsiya risklari, moliyaviy barqarorlik, investitsiya boshqaruvi, sheriklik, moliyaviy hamkorlik.

Abstract
Ushbu maqolada davlat-xususiy sheriklik (DXSh) loyihalarining qarz kapitali orqali moliyalashtirilishining asosiy jihatlari tahlil qilinadi. DXSh loyihalarini moliyalashtirishda qarz kapitalining roli, uning afzalliklari va xavflari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kreditlash mexanizmlari, investitsiya risklarini boshqarish usullari va qarz kapitalidan samarali foydalanish yo‘llari haqida batafsil ma’lumotlar beriladi. Maqola DXSh loyihalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda qarz kapitalining muhim o‘rni hamda davlat va xususiy sektor hamkorligining samaradorligini oshirish yo‘llarini o‘rganishga qaratilgan.

Kirish. Xususiy va davlat sherigi ular qoplashi mumkin bo‘lgan xatarlarni qabul qilganda, to‘lov qobiliyatini tasdiqlaganida va bank kredit berishga tayyor bo‘lganida DXSh muvaffaqiyatli bo‘ladi. Xususiy sherik DXSh loyihasini amalga oshirish uchun zarur texnik tajriba va kapitalga ega ekanligini isbotlashi kerak.

Loyihani boshlashdan oldin, asosiy yuk davlat sherigining gardaniga tushadi. Loyihani tashabbus qilish, iqtisodiy asoslash, ishlab chiqish, xususiy sherikni tanlash, dastlabki baholash tartibini belgilash, xususiy sherik uchun foyda mexanizmlarini belgilash, xususiy sherikni qonun hujjatlari va loyihani amalga oshirish standartlari hamda kelishilgan xizmatlarni taqdim etadi va tanishtiradi.

Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) modeli doirasida amalga oshirilayotgan loyihalar uchun davlat kafolatlarini belgilash davlat hamkorining majburiyatlariga kiradi. Bu kelishilgan kreditlarning o‘z vaqtida ajratilishini

ta’minlash, zarur litsenziyalar olish, tender hujjatlari va shartnomalarni tayyorlash, xususiy sherikni tanlash jarayonini shaffof o‘tkazishni nazarda tutadi. Xususiy sherik loyihani boshlash, amalga oshirish va tugatishga ko‘maklashish uchun moliyaviy va mulkiy kafolatlar berishi kerak. Davlat sherigi loyiha tugaganidan so‘ng joriy va kelajakdagi talabni qondirishini ta’minlashi, talab va ta’lim standartlaridagi mumkin bo‘lgan o‘zgarishlarni hisobga olishi lozim.

Xizmatlar doirasi aniq belgilanishi kerak. Odatda, ta’lim muassasasi ta’lim dasturlari, talabalarning uy-joy qurilishi, umumiy ovqatlanish, xavfsizlik, transport, texnik xizmat ko‘rsatish va tozalashni o‘z ichiga olgan bir qator xizmatlarni taklif yetadi. Bundan tashqari, ushbu xizmatlarda axborot texnologiyalari muhim rol o‘ynaydi. Taqdim etilayotgan ta’lim xizmatlarining turlari har xil bo‘lishi mumkin, bu malakali mutaxassislarni jalb qilishda xususiy sherikning investitsiya qiymatiga ta’sir qiladi.Bunday tahlil xususiy sherik yiliga qancha sarmoya kiritishi kerakligi va loyihani samarali amalga oshirish uchun qancha daromad olishini aniq hisoblashi uchun kerak. Shundan so‘ng, favqulodda vaziyatlarning kredit, foizlar va operatsiya xarajatlarini to‘lash bo‘yicha majburiyatlari muhokama qilinadi.

Bundan tashqari, X.N.Usmanov, M.X.Kamilova, U.I.Djumaniyazov tomonidan yozilgan ilmiy maqola va asarlarda xorijiy va mahalliy DShX mexanizmi bo‘yicha tajribalar o‘rganilgan, ushbu loyihalarning boshqaruv mexanizmini yanada takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan (Shodmonov Sh.Sh., G’ofurov U.V.. Iqtisodiyot nazariyas: Darslik. – Toshkent.: Iqtisod-moliya, 2010. - 533 b., 542 b.).

O‘rganilgan ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, iqtisodiyot va jamiyatning ijtimoiy taraqqiyotining rivojlanishi, ijtimoiy soha infratuzilmasining muvaffaqiyatli faoliyati bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq, bunday infratuzilma transport, sog‘liqni saqlash, muhandislik va aloqa, davlat xizmatlari, turar joy va ta’limni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, geografik joylashuv transport xizmatlarining eksporti orqali

katta daromad olishda muhim rol o‘ynaydi.

Iqtisodiy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirishda va iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tartibga solishda davlatning rolini kamaytirish kerak. Bu qisqartirish muqobil mexanizmlarning paydo bo‘lishiga imkon beradi. Bular orasida davlat- xususiy sheriklik davlatning iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishdagi ishtiroki istiqbolli yechimi sifatida ajralib turadi. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, DXSh loyihalarini amalga oshirish va boshqarish mexanizmini tadbiq etish uchun eng istiqbolli yo‘nalish transport-logistika sohasi hisoblanadi. Sababi aynan transport sohasi ko‘pgina mamlakatlarda eng katta investitsiya salohiyatiga ega sohalardan biridir.

Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) da investitsiya loyihasi uchun mas’ul bo‘lgan boshqaruv organi uni amalga oshirish uchun muhim texnik yordam ko‘rsatishi, shu bilan birga nazorat, ekspertiza va auditorlik funksiyalarini amalga oshirishi ko‘zda tutilgan. DXSh mexanizmining boshqaruv organiga huquqiy mustaqillik berish loyihaning samaradorligini oshiradi va davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi manfaatlar to‘qnashuvining oldini olishga yordam beradi. DXSh doirasidagi boshqaruv tizimi hukumat tomonidan tayinlangan maxsus yuridik shaxsga asoslanadi. Bunga, hukumatning quyi bo‘g‘inlari (viloyatlar, viloyatlar va munitsipalitetlarda) boshqaruv organi yoki hududiy (shahar) markazlarini misol qilishimiz mumkin. Ammo, bu borada DXSh munosabatlarining shaffofligiga jiddiy salbiy ta’sir etishi kuzatiladi.

Hozirgi vaqtda davlat sektorida davlat va munitsipal boshqaruvning yagona universal modeli mavjud emas. Ushbu jarayon asta-sekin va o‘ziga xos tarzda rivojlanib, har bir tizim, mintaqa yoki iqtisodiy sektorning o‘ziga xos ustuvorliklari asosida shakllanadi. Mutaxassislarning ta’kidlashicha, davlat sektorining samarali mexanizmi paydo bo‘lishi uchun davlatning infratuzilmani rivojlantirish siyosati mintaqaning investitsiya siyosatiga mos kelishi kerak. Shu nuqtai nazardan, Rossiya Federatsiyasida Davlat sektori mexanizmini

rivojlantirish markazi Rossiyada davlat sektorida institutsional muhitni yaxshilashga qaratilgan uslubiy tavsiyalar yaratgan. Unga ko‘ra, 85 ta subyektda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini tartibga solish bo‘yicha davlat tajribasi asosida tahliliy hujjat chop etildi. Ushbu hujjat DXSh uchun mustahkam institutsional muhitni rivojlantirishning eng samarali amaliyotlarini ta’kidlaydi. Ushbu jarayonda yirik moliya institutlari, shu jumladan Gazprombank, Sberbank va Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (ETTB), shuningdek, EY, Legal Capital Partners, KPMG kabi konsalting firmalari va strategik tashabbuslar agentligi vakillari ishtirok etishdi. Rossiya Federatsiyasining turli mintaqalarida davlat va munitsipal boshqaruv tizimlarida DXSh mexanizmini yaratishga alohida e’tibor berildi.

Davlat-xususiy sheriklikning kelib chiqishini 17-asr Fransiyada paydo bo‘la boshlagan va bu kelishuv orqali Briare va Lang-dok kanallari qurilishi rejalashtirilgan. O‘sha vaqtda, DXSh ning paydo bo‘lishi zarurati davlat byudjetining cheklanganligi bilan bog‘liq edi.

DXSh ning ikkinchi ko‘rinishi lizingdir va bunda xususiy sherikka ob’ektni qurish va uni to‘liq davlat moliyalashtirgan holda keyinchalik boshqarish funksiyalari yuklanadi. Bu holatda, qurilish va boshqaruv funksiyalarining bir vaqtning o‘zida o‘tkazilishi xarajatlarning kamayishi va shu bilan birga samarali taqsimlanishiga olib keladi, eksplutatsiya davrida aniqlangan fors-major holatlari uchun jarimalar qo‘llanilish sabab ishlarning samarali bajarilish ehtimoli ham davlat-xususiy sheriklikda ancha yuqori bo‘ladi.

Davlat-xususiy sheriklikning uchinchi ko‘rinishi esa Jahon bankidir. Jahon banki bergan ma’lumotlarga qaraganda davlat-xususiy sheriklikning quyidagi mavjud modellari o‘rganildi:

1. Davlat-xususiy sheriklik modeli boshqaruv shartnomalari va ijara shartnomalari orqali amalga oshiriladi. Ushbu modelning asosiy konsepsiyasi davlat va xususiy sheriklarni ikkita shartnoma imzolashni o‘z ichiga oladi: biri

boshqaruv xatarlarini davlat sherigiga taqsimlaydi, ikkinchisi esa xususiy sherikga lizing xatarlarini beradi. Ushbu kelishuvda davlat aktivga egalik huquqini saqlab qoladi.

Davlat-xususiy sheriklikning yana bir modeli konsessiya shartnomalari orqali amalga oshiriladi. Ushbu modelda davlat sherigi xususiy sherikga belgilangan to‘lov evaziga aktivdan foydalanish huquqini beradi. Xuddi shunday, davlat aktivga egalik huquqini saqlab qoladi.

1. Yangi ob’ektni qurish loyihalari orqali amalga oshiriladigan DXSh modeli. Bunday holatda xususiy sherik ob’ektni shartnoma muddati davomida quradi va shu bilan birga ishlatish huquqiga ham ega bo‘ladi. Bunday holatda ob’ektga egalik huquqi turli xil bo‘lishi mumkin.

2. Qisman xususiylashtirish modeli: ushbu yondashuvda xususiy sherik davlat tasarrufidagi aksiyalarni sotib oladi va uning faoliyati va boshqaruvi bilan bog‘liq aniq huquq va majburiyatlarni oladi. Ushbu modelda shaxsga nisbatan mulk huquqi farq qilishi mumkin.

Rivojlangan mamlakatlarda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) odatda transport, infratuzilma, energetika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, suv ta’minoti va drenaj, sog‘liqni saqlash, qurilish va ta’lim kabi turli sohalarda qo‘llaniladi. Muayyan tarmoqlar ko‘pincha har bir mamlakatning Qonunchilik bazasiga bog‘liq.